

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Tutajozás a Nagy-Küküllőn

Az erdélyi hegyek fenyőfáinak kitermelése és értékesítése fontos jövedelmi forrása volt a jelentősebb erdőségek tájékán létrejött, általában sovány szántóföldekkel rendelkező települések lakóinak, birtokosainak. A fenyőrönkök szállításának egyik fáradságos és veszedelmes, ám gazdaságos módja – a vasút megjelenése előtti időkben – a fával borított hegyekből eredő folyóvizek mentén történő tutajozás volt. Ez leginkább a Maroson dívott, de működött a Nagy-Szamos, az Aranyos, a Kis-Beszterce és a Görgény vizén is. Míg a Maroson¹, a Szamoson² zajló rönkszállításnak immár terjedelmes történeti-néprajzi irodalma van, és nem ismeretlen a Görgény-völgyi tutajozás sem,³ a Nagy-Küküllő felső folyása mentén fekvő *Zetelaka* lakóinak ilyen irányú tevékenysége – valószínűleg e foglalatosság csekélyebb gazdasági súlya okán is – csupán szórványos feljegyzésekben bukkan elő. Jelen tanulmányban megpróbáljuk összegezni a zetelaki tutajozással kapcsolatos eddig nyilvánosságra került ismereteket, illetve kiegészíteni azokat újabban feltárt levéltári adatokkal.

Zetelaka, Udvarhelyszék „Havasalja” nevű kistájának legnépesebb községe, Székelyudvarhelytől északra, 12 km távolságra fekszik, a Nagy-Küküllő két partján, a Központi-Hargita hegység lábánál, 550 m tengerszint feletti átlagmagasságban.

A község 1622. szeptember 25-én kelt, Bethlen Gábor által kibocsátott kiváltságlevele is utal arra, hogy a zetelakiak „oly kopár és havas közti vidéken laknak, hol mindennapi élelmüket is alig tudják beszerezni”. Ezért mentesíti őket a fejedelem „minden census, taksa és úgy rendes mint rendkívüli adó alól, segély és kamarai hasznok, tizedek, kilenczedek, és minden szolgálmányok alól, úgy minden lustra és minden rendes és rendkívüli hadi szolgálatok alól, oly feltétel alatt azonban”, hogy a fejedelem és utódai számára „100.000 zsendelyt szállítsanak évenként Fehérvárra.”⁴ A fa kitermelése és feldolgozása tehát már a régi időkben fontos szerepet játszott a zetelaki ember megélhetésében, aki –

oláhfalvi, csíki társához hasonlóan – „kenetlen szekéren egész Hunyad megyéig elviszi fakészítményeit, s ott becseréli gabonáért, mi nála szűken terem...”⁵

A Zetelaka erdősegeiben kitermelt farönkök vízi szállításáról első ízben a környék szülöttje, az anyai ágon valószínűleg zetelaki származású Oroszhegyi Mihály Deák tudósít 1655-ben, *Az Fenyő-fának hasznos vóltáról...* írt, 1656-ban, Lőcsén kiadott verses munkájában:

„De tsak szükség ehez faragó kés s’ horony,
az mellé az Fűrész kit szükség jól meg-vony,
s’ nagy rodalló Fejsze kinek éle vékony,
hogy az Fenyő-fában legyen haladékony.

De melly szörntű bajjal lelik-fel az fáját,
Sendely tsinálásnak kik fel vészik baját,
meg-kerülük sokszor az Sik-aszó táját,
míg az Fenyő-fáknak fel-lelik az jóvát.

Midőn sok járással azokat fel-talállyák,
ródaló fejszével az után le-vágják,
az héját el-hántván nagy bajjal el-róják,
vonó marhájokon víz mellé vonattyák.

Az Ég tsatornája mikoron meg-indul,
és a föld színére nagy sok eső le-hull,
az Küköllő akkor erőssen meg-újul,
az Sendely tsináló ottan hamar fordul.

Tsudálkozhatnának kik ezeket látnák,
mikor az sok fákat az ár-vízbe hánnyák,
melly veszedelemre ő magokat adgyák,
kik az Fenyő-fákat vizen alá-hozzák.

Az nagy mély Tengeren ha valaha jártál,
tudom, hogy az Gályán ott-is nagy bajt láttál,
de nem sok hogy ott-is hasonlót nem látnál,
az fák hozásakor ha-reá vigyáznál.”⁶

Nehéz megítélni, hogy itt csupán faúsztatásról szólnak-e a sorok, vagy a nagy életveszély emlegetése, a gálya-hasonlat alapján tutajozásra is gondolhatunk. E gyanú megalapozottsága mellett szól, hogy a Maros völgyében fekvő, de Zetelakával határos Gyergyóban eme utóbbi foglalkozást a kérdéses időben már bizonyíthatóan üzték.

Ezt követően jó ideig nem leljük a forrásokban a Nagy-Küküllő vizén tutajozó székelyek nyomát, sőt, amikor a XVIII. század végén ismét felbukkannak, úgy tűnik, mintha egy addig nem gyakorlott, új mesteriségbe akarnának belevágni. A magyarázat minden bizonnyal a gazdasági-társadalmi viszonyok változásában, a megváltozott feltételek szabályozásában keresendő. Garda Dezső, a gyergyói tutajozás történetét korszakolva megállapítja, hogy az 1688-ig tartó szabad tutajozás után, 1688 és 1714 között kiépül a hűbéri viszonyok elvén működő malomgátrendszer, ezt követően, 1820-ig „a földesurak önkényeskedése a malomgátaknál szinte általános, és akadályozza a vízi kereskedelmet.”⁷ A források tanúsága szerint a dolgok hasonlóképpen történtek a Nagy-Küküllő völgyében is.

Udvarhelyszék 1795. évi közgyűlési jegyzőkönyvéből értesülünk a Gubernium rendeletéről, „melyben közöltetik a zetelaki Közönségnek a tutajozásnak a' Nagy-küküllő vizén lejendő fel állítása iránt való kérelme oly parantsolattal, hogy azon tutajozást akadályoztató dolgok el hárításának, az Ország hasznára való tutajozás fel állíttassék.”⁸ Az akadály, amibe a zetelakiak kezdeményezése és a főkormányshéz pártoló, merkantil igyekezete ütközött, „a Nagy-küküllő vizén birtokos malmos gazdák” vehemens tiltakozása volt.⁹ A kérdés megoldása érdekében „comissio neveztetik [...] kiknek kötelességek a Tutajozásért való fizetést meg határozni és a tutajozás akadályainak el hárítására mindenek prejudiciuma nélkül hasznos vélekedéseket tegyenek.”¹⁰

Udvarhelyszék 1797. január 9-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve már arról szól, hogy a Gubernium, 1796. október 10-én kelt, 6929. sz. rendeletével engedélyezte a tutajozást a Nagy-Küküllőn, „ámbár terhes és fontos okokkal meg mutatta volt az ez előtti N[eme]s G[ene]ralis Szék, minémű károk következze a malmos gazdák[na]k és hátra maradások más ezen székbe[n] levő havast bíró helységek[ne]k is.” Hogy az ellentéteket elcsitítsák, de a tutajozást mégis lehetővé tegyék, a székgyű-

lés jegyzőkönyve rögzítette azon feltételeket, melyeket a tutajosok és malomgazdák is be kellett tartsanak: „Zetelaki Fenyédi és K[üküllő] Keményfalvi Közönségek igyekezzenek a Küküllő vizén malmot bíró birtokos Uraságokkal a gátokon léjendő le menetel végett meg edgyeződni. [...] A tutajozás nem gyakoroltatik egyébkor, hanem vagy hómenéskor, vagy hosszas esőzésekor, mikor a víz árjáb[an] vagyon... [...] ... Minden malmos gazda molnárának előre tegyenek hírt, hogy gáttokra mennek tutajokkal, az gátra a gazda ha szükség lészen adhasson vizet, és a már ki rendelt taxát minden ellenkezés nélkül tegyék le.” A „taxa” négy krajcár tutajonként. „Ha szökve, vagy erőszakoson el menének”, fizetés nélkül, „és abban meg találatnának”, büntetésük „3-3 forint minden tutajról”.¹¹

A Gubernium 1811. június 21-én kelt, 5499. számú, az 1790-91-es országgyűlési rendszeres bizottságok javaslatait is figyelembe vevő rendelete *A' Tutajozásról* immár általános érvényű szabályokat állít fel a farönkök vízi szállítására, megállapítván a fertály (negyed) tutajokra járó vámolás értékét másfél krajcár „conventionalis jó Pénzben”, és „*nem tsak a' Marosra, nem tsak az Aranyosra hanem minden megkülönböztetés nélkül más folyó vizekre nézve is, melyeken a' Tutajokkal való kereskedés folytattatik...*”. Megtiltják az ezen felül történő vámolást, „akár gabonával akár egyebekkel légyenek is meg terhelve”, megszabják, milyen áron és feltételek mellett biztosítsanak vizet a malomgazdák alacsonyabb vízállás estén a tutajok leúsztatásához, stb.; szigorú büntetéseket helyezve kilátásba a szabályokat áthágóknak, malomgazdáknak és tutajosoknak egyaránt.¹²

A központi kormányzat pártoló hozzáállását – a jelek szerint – a zetelakiak is kihasználták, mert Szigethi Gyula Mihály udvarhelyi református kollégiumi professzor 1831-ben közreadott munkájában, a Nagy-Küküllőről írva megjegyzi: „Ez a' foljó víz Tutajozható-is, a' mint hogy Zetelakáról az Hó olvadás árjával egy-egy fertály Tutajok botsáttatnak le rajta, mellynek úttjában tsak a' sűrű gátok vetnek akadáljt.”¹³ Igaz, kevésel később, 1836-ban megjelent útleírásában Fogarasi János csak a fatermékeiket szekéren szállító havasaljiakat említi: „Zetelaka [...] lakó-sai mindnyájan deszkával zsendelylyel, és épületi fákkal kereskedő munkás székelyek. Egy általán az e' környéki Hargita alji faluk élelem

módjok a' deszka és fa kereskedés, egész karavánok 40-50 szekérből indulnak-el, 's le egész Fejérvárig viszik árujokat.”¹⁴

1847-ben Kőváry László írja, meglehetősen szűkszavúan az Aranyos-ról és a Küküllőről: „E kettőn tutaj jár.”¹⁵ Hivatalos statisztikai adatok szerint 1864-ben a Nagy-Küküllőn, Székelyudvarhely és Medgyes között „60 mázsa terűt megbíró 22 tutaj” közlekedett, melyek összértéke 300 forint volt. Összehasonlításképpen: ugyanebben az esztendőben csupán Gyergyó és Maroshévíz között 300.000 forint értékű volt a tutajjal lebonyolított áruforgalom, Marosvásárhelytől Zámig, Erdély határáig pedig 6.278.181 forint.¹⁶ Ezek után, bár joggal feltételezhetjük, hogy „szökött”, hivatalosan nem regisztrált tutajok is leúsztak a Küküllő vizén, túlzónak tűnik Orbán Balázs 1868-as adata: „Tavasszal hó menésekor a Nagy-Küküllő is tutajozható, s ekkor több ezer tutaj simul le annak zajló hullámain.”¹⁷ Néhány év múlva Szombathy Ignác főreál-iskolai tanár, a Nagy-Küküllőt ismertette feljegyzi, hogy ez „négy mérföldnyi havasi útja után Zetelaka faluhoz érve, a Szikaszó és Dezsák patakával erősödővén, tutajozhatóvá lesz...”¹⁸ amit ki is használnak a zetelakiak, akik „a patakon elhelyezett fűrészmalomok segélyével deszkákat, zsindelyeket, épületfákat készítenek, melyeket fenyőszállakból álló tutajokon vagy szekereken szállítanak el gyakran Hunyad megyéig is, honnan a bevett pénzen vásárolt gabonával térnek vissza.”¹⁹ A vízi szállítás azonban – a jelek szerint – nem működött rendszeresen. 1879-ben, a Székelyföld gazdaságáról írott munkájában Kozma Ferenc már amiatt panaszkodik, hogy jóllehet a régiónak több tutajozható folyóvize van – köztük a Nagy-Küküllő is –, hasábfá úsztatásra pedig még több hegyi patak volna alkalmas; rönkszállításra „csupán a Maros és Kis-Besztercze vizét” használják, „a szabályozatlansága miatt ezt is csak ősszel és tavasszal, s hasábfá-úsztatásra a Kis-Küküllőt a »Székhavasa« részéről.” A kedvező természeti adottságok dacára „a szállítás, Gyergyó kivételével, tengelyen történik...”²⁰ Egy 1885-ből származó adat szerint a Nagy-Küküllő engedéllyel, a Zetelaka fölött, jobb oldalról belé ömlő Szencsed patakától kezdve tutajozható.²¹

Az udvarhelyszéki tutajozással kapcsolatos egyetlen néprajzi jellegű információ Küküllőkeményfalváról, a Zetelaka szomszédságában, közvetlenül alatta elterülő kis faluból, Csergő Bálint gyűjtéséből származik:

„A százegyedik éves Miklós Dénes bácsi 1973-ban elmondta, hogy kicsi gyermek volt, amikor még Márton Pétörék a nagyhíd mellett, a falu közepén télen át ácsolták a tutajt. Hosszú fenyőrönköket kötöttek össze *tutajszeggel* és *nyírfagúzzsal*. Rá még faragott fát és deszkát is raktak. Jégmenés után azonnal vízre taszították a tutajt és elindultak. Három erős férfi szállt fel rá, akik a kormányzásban egymást váltogatták. Hosszú rudakkal kormányoztak. Medgyesig, Balázsfalváig mentek, ahol az egész tutajt eladták. »Jó sebösen mehettek, mert már 7-8 nap múlva gyalog es itthon vótak.« A hátukon még egy-két véka búzát is hoztak. Elég veszedelmes mesterség volt, mert a segesvári nagy gátnál többen *belényuvadtak* (fulladtak) a vízbe.”²² „Eszerint – állapítja meg Csergő Bálint – a keményfalviak még 1880 körül is tutajoztak. Azóta, az első világháború vége tájáig, amint az öregek mondják, rönköket és tűzifát úsztattak Zetelaka felől az erdőkitermelő cégek. Több alkalmazottjuk a Küküllő partjain járkált és a fennakadt fákat rudakkal lökdöste be a sodrásba. Hosszú nyelvű vaskampókkal egyesek ki is húzogattak a fából saját szükségletre. A fa Udvarhelyig, a *Fábián gyárjáig* (ma állami fűrészarúgyár) úszott, ahol egy duzzasztógát volt és a fát kiszedték a vízből.”²³

A Nagy-Küküllőn folytatott tutajozásnak – mely, mint több feljegyzésből kitűnik, mindig is csak kiegészítő szállítási mód volt a zetelaki és környékbeli fakitermelők számára (a szekerezés mellett) – minden bizonnyal az 1888. március 15-én felavatott Héjjasfalva – Székelyudvarhely szárnyvasút vetett fokozatosan véget, mely pontosan a tutajosok útvonala, a folyó mentén húzódik. Ezt követően kevés szó esik a Küküllőn történő rönkszállításról. 1896-ban például Hankó Vilmos, a zetelaki fakitermelésről és feldolgozásról írva megjegyzi: „A fa egy részét a Küküllő megdagadt árja szállítja lefelé; másrészt a faárúkat a zetelaki szekeres hordja el nyikorgó szekeren a szélrózsa minden irányában.”²⁴

Végül egy érdekes, de legalábbis bizonytalan értékű feljegyzés 1901-ből: „Az oláhfalviak nagykereskedést űznek deszkával, fenyü boronával. Messze vidékre szállítják a deszkát, zsinelyt, tengelyen, míg a tavaszi vízáradáskor a Marosig úsztatják a Küküllőn kis tutajaikat. Ezer veszély közt, sok fáradtsággal teszik meg ezt az utat, mert hisz a Küküllő gátakkal

van tele, melyen átugratnak s még vámot is (2-4 krt) fizetnek a tulajdosoknak a gátrongálásért.”²⁵

Az Oláhfalviak tutajozásáról ezen kívül nem létezik semmiféle tudósítás, emléke sem él, ami érhető, hiszen Kápolnas- és Szentegyház-as Oláhfalu a Nagy- és Kis-Homoród mentén települt, ezek pedig nem a Küküllőbe, hanem az Oltba ömlenek. Bár tavaszi áradáskor igen bővizűek, szűk, szabálytalan, hatalmas vulkáni kövekkel teli medrük aligha lehetett volna alkalmas tutajozásra, de annál inkább a vízi-fűrészek meghajtására. Szentegyház-as Oláhfalu lakói, a Hargita vulkáni fennsíkján épült gát segítségével a Vargyas-patak vizének egy részét a Kis-Homoródba terelték, ezzel segítve vízi-fűrészeik, az alább üzemelő posztóványolók és vashámorok jobb működését, illetve vámot követeltek a még lennebb fekvő települések malmos gazdáitól. Fatermékeit azonban mindkét falu szekéren szállította.

A fennebb idézett cikk szerzője, Szinte Gábor művészettörténész és néprajzkutató, a szomszédos Háromszéken, Sepsi-Köröspatakon született, a magyar fővárosban végzett felsőbb tanulmányait követően, 1878-tól Vácott, Déván majd Budapesten tevékenykedett. Fennebbi állítása valószínűleg kétszeresen is pontatlan. A Nagy-Küküllőn történő tutajozásra vonatkozó információi feltehetően néhány évvel korábbi állapotokról, és semmiképp sem a két Oláhfalu lakóiról szólnak. Az ugyancsak havasalji oláhfalviakat egyébként sűrűn emlegették együtt a zetelakiakkal, hiszen környezeti feltételeik, életmódbeli sajátosságaik igen hasonlóak, kiváltságaik meg csaknem azonosak voltak.²⁶

A két világháború között történt még egy kísérlet a Küküllő árját kihasználó rönkúsztatás újraindítására. 1922. november 16-án, Zetelaka község képviselőtestülete rendkívüli ülésének jegyzőkönyvében jegyezték fel: „A községi jegyző jelenti, hogy Lendvay mérnök a Sikaszópataka és a Küküllő folyó felső szakaszára faúsztatási engedély kért.” A képviselő testület ezt nem támogatja, az előljárást pedig arra utasítja, hogy tiltakozzék az engedély megadása ellen, mert „a faúsztatás nagy mértékben rongálja a partbirtokokat, kiöntéseket idéz elő”, károsítja a hal- és rákállományt, illetve megváltoztathatja a víz folyását.²⁷

Ennyit sikerült összegyűjteni a Nagy-Küküllőn tutajozó havasalji székeleyekről. A kérdés kutatását nehezíti, hogy e foglalkozás már több mint

évszázada megszűnt: az egykori ácsok és kormányosok utódai vagy egyáltalán nem, vagy épp csak hallomásból tudnak róla, így semmiféle konkrét információval nem szolgálhatnak. Pedig kár volna, ha az emléke is feledésbe merülne. És jó volna, ha a folyó kora-tavasszal alázúduló bő vizét nézve, olykor felidézniék képzeletünkben az árral úszó, hosszú szálfákból ácsolt „fertály-tutajokat”, az akadályokkal és örvényekkel küszködő, egymást noszogató-utasító kormányosok kiáltozását: múltunk tükrének apró cserepe ez is...

JEGYZETEK

1. Czeglédy János: *Tutajozás a Maroson a múlt században*. In: Ethnographia LXXX (1969). 212-234, 431-446, 637-556.; Garda Dezső: *Gyergyói tutajosok a XVII-XVIII. században*. In: Művelődés XXXIV (1981) 5. 44-45.; Uő: *A gyergyóremetei tutajosok a XIX. században.. In: Acta Hargitensia 1980 (I). 85-95.; Uő: Plutăritul în bazinul Giurgeului (sec. XVII-1848)*. In: Acta Musei Napocensis XXI (1984). 227-238.; Uő: *A gyergyói tutajozás társadalomrajzához*. In: Népismereti Dolgozatok 1994. (szerk.: Dr. Kós Károly, Dr. Faragó József). Buk., 1994. 18-28.; Palkó Attila: *Tutajozás a Maroson*. In: Korunk Évkönyv. Kolozsvár, 1979. 202-212.; Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza*. Buk., 1982. 172-179.
2. Bichigean, Vasile: *Plutăritul pe Someș*. In: Arhiva Someșeană 1940. 157-180.
3. Bíró Donát: *Tutajozás a Görgényvölgyében*. In: Hargita Kalendárium 1990. Csíkszereda, 1989. 141-143.
4. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Udvarhelyszék. Pest, 1868. 65.
5. Uo.
6. Mihály Tibor: *Oroszhegyi Mihály Deák élete és munkássága*. [Székelyudvarhely, 2001.] 30-32.
7. Garda Dezső: *A gyergyói tutajozás társadalomrajzához*. In: Népismereti Dolgozatok 1994. Buk., 1994. 27.
8. Az Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Udvarhelyszék Levéltára (a továbbiakban: USzLT). Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/16. 1795.
9. Uo.
10. USzLT. Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/16. 1797.
11. Uo.
12. Czeglédy János: i.m. 443-445.

13. Szigethi Gyula Mihály: *Nemes Udvarhely-Szék' Statisztikai leírása*. In: Nemzeti Társalkodó 1831. 47-48.
14. Fogarasi János: *Utazás a' Nagy Küküllő mellett*. In: Nemzeti Társalkodó 1836. 260.
15. Kőváry László: *Erdélyország statisztikája*. Bp., 1847. 35.
16. *Statisztikai adatok, az erdélyi utajozásról és sószállításról 1864. évből*. In: Korunk 1865. április 12.
17. Orbán Balázs: i.m. 65.
18. Szombathy Ignác: *Udvarhely szék és Udvarhely város rövid leírása*. Székelyudvarhely, 1874. 13.
19. Uo. 30.
20. Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp., 1879. 259.
21. Bedő Albert: *A Magyar állami erdőségek gazdasági és kereskedelmi leírása*. Bp., 1885. I. XXIII. táblázat.
22. Csörgő Bálint: *A vörösfenyő Küküllőkeményfalva népi növényismeretében*. In: Népiismereti Dolgozatok 1978. Buk., 1978. 41.
23. Uo. 42.
24. Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Bp., 1896. 122.
25. Szinte Gábor: *Udvarhely megye*. In: Erdély. Erdély Népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete. 1901. 21.
26. Hermann Gusztáv Mihály: *Az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települései: a két Oláhfalu és Zetelaka*. In: Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1999. 183-198.
27. Deák Ferenc: *Zetelaka. 2. Népélet – gazdasági élet*. Székelyudvarhely, 2000. 7-8.